

چکیده

پایگاه‌های کتابخانه دیجیتال، یکی از پرمخاطب‌ترین پایگاه‌های وب است که به‌ویژه برای طلاب، دانشجویان و پژوهشگران بسیار سودمند خواهد بود. بر این اساس، نیاز به عرضه منابع در قالب این کتابخانه‌ها و افزودن به قابلیت‌ها و امکانات این دست پایگاه‌ها بیشتر احساس می‌شود. نهادهای وابسته به حوزه نیز با توجه به این مهم، همواره از نخستین ایجادکنندگان کتابخانه‌های دیجیتال در اینترنت بوده، طلاب و دانشجویان بسیاری از آن بهره می‌برند. رونق روزافزون استفاده از فضای مجازی در امر پژوهش و نیاز پژوهشگران به منابع دیجیتال از یک سو، و تأکید مقام معظم رهبری بر لزوم استفاده از فضای مجازی از سوی دیگر، توجه دوباره به این گونه از پایگاه‌ها در نشر معارف اسلامی به سراسر دنیا را ضروری می‌نماید.

در این مقاله، کوشش می‌شود کتابخانه‌های دیجیتال حوزوی معرفی گردیده، از حیث برخورداری از استانداردهای کتابخانه‌های دیجیتال بررسی شوند.

کلیدواژگان: کتابخانه دیجیتال، حوزه‌های علمیه، فضای مجازی، کاربردپذیری، دسترس‌پذیری، بازیابی.

ارزیابی کتابخانه‌های دیجیتال حوزوی در اینترنت

آزاده عابدینی

کارشناس ارشد فلسفه و کلام اسلامی

طلبه سطح سه حوزه علمیه

مقدمه

امر پژوهش را آسان، سریع و ارزان کرده است و طلاب و دانشجویان و پژوهشگران که مخاطبان محتواهای حوزوی‌اند، با راحتی بیشتر می‌توانند از آن بهره جویند و هم مخاطبان عمومی و تشنگان معارف ناب اسلام که می‌خواهند بدون واسطه و از طریق منابع معتبر و اصیل با اسلام آشنا شوند، یا به اعتقادات خود عمق بیشتری بخشند و از احکام و شرایع اسلام آگاه شوند، در طیف گسترده‌تر و سریع‌تر به محتواهای درخورشان دسترسی می‌یابند. آشنایی با اعتقادات و احکام اسلامی، اگر از طریق کتابی معتبر که از سوی

کتابخانه‌های دیجیتال، از مهم‌ترین بخش‌های فضای مجازی به شمار می‌روند که برای بسیاری از کاربران این فضا، به‌ویژه دانش‌آموزان، دانشجویان، پژوهشگران و اساتید حوزه و دانشگاه اهمیت بسیار دارد. حوزه‌های علمیه، با توجه به اهداف آموزشی و پژوهشی خود، از جمله استفاده‌کنندگان اصلی کتابخانه‌های دیجیتال به شمار می‌روند.

حوزه‌های علمیه، از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان محتوا نیز شمرده می‌شوند که محتواهای تولیدی ایشان هم مخاطبان عمومی بسیاری دارد و هم طلاب، دانشجویان، اساتید و پژوهشگران علوم گوناگون، به‌ویژه علوم اسلامی، از استفاده‌کنندگان آن هستند. از سویی دیگر، فضای رقمی و اینترنت، به سبب نفوذ عالم‌گیر و در دسترس بودن، و همچنین، قابلیت‌ها و امکانات پژوهشی بسیاری که دارد، هم

کتابخانه‌های دیجیتال، از مهم‌ترین بخش‌های فضای مجازی به شمار می‌روند که برای بسیاری از کاربران این فضا، به‌ویژه دانش‌آموزان، دانشجویان، پژوهشگران و اساتید حوزه و دانشگاه اهمیت بسیار دارد. حوزه‌های علمیه، با توجه به اهداف آموزشی و پژوهشی خود، از جمله استفاده‌کنندگان اصلی کتابخانه‌های دیجیتال به شمار می‌روند

ناشر رسمی منتشر شده باشد، در قیاس با مطالعه یک صفحه وب، اطمینان‌بخشی بیشتری برای کاربر دارد و کاربران به آن محتوا اعتماد بیشتری خواهند داشت.

با سامان‌دهی کتابخانه‌های رقمی، محتواهای تولیدشده در مراکز گوناگون حوزوی به جای محدود شدن به مخاطبان محدود که کتب چاپی را مطالعه می‌کنند، در دسترس همه کاربران در اقصی نقاط جهان قرار خواهد گرفت. با این کار، یکی از اهداف مهم مقام معظم رهبری که تبلیغ پیام والای دین مبین اسلام به جوانان و تشنگان معارف اسلامی از طریق منابع دست اول و اصیل در دورافتاده‌ترین نقاط جهان است، محقق می‌شود. از دیگر سوی نیز، دست کسانی که با تحریف دین، چهره‌های خشن، التقاطی و نادرست از آن به جهانیان عرضه می‌کنند، بسته می‌شود و اهداف آنان به‌سادگی محقق نخواهد شد. بسیاری از مغرضان و سودجویان که اسلام اصیل را مانع رسیدنشان به مقاصد و منافعشان می‌دانند، در پی ضربه‌زدن به اسلامند و تصویری ناقص و برش‌داده‌شده از آن معرفی می‌کنند. برخی دیگر نیز، به سبب درک ناقص از تعالیم اسلام، مفاهیمی نادرست را به نام اسلام به جویندگان عرضه می‌کنند. این امر سبب آلودگی بسیار اطلاعات مرتبط با اسلام در فضای وب شده است. از جمله راه‌های پالایش این آلودگی‌ها، عرضه منابعی معتبر برای معرفی اسلام اصیل است که ایجاد کتابخانه‌های دیجیتال مناسب و غنی، یکی از این راه‌هاست.

بایسته‌های کتابخانه دیجیتال کارا

مفهوم کتابخانه دیجیتال، برای افراد مختلف، متفاوت می‌باشد. افرادی که در طراحی و توسعه کتابخانه‌های دیجیتال نقش دارند و یا حتی کسانی که از آنها استفاده می‌کنند، ممکن است تعاریف مختلفی از کتابخانه‌های دیجیتال ارائه دهند. از نظر کتابداران، کتابخانه دیجیتال، شکل دیگری از یک کتابخانه فیزیکی است. از نظر متخصصان علوم رایانه‌ای، کتابخانه دیجیتال، یک سیستم اطلاعاتی توزیعی بر پایه متن و یا سیستم اطلاعاتی چندرسانه‌ای شبکه‌ای است. از نظر کاربران، کتابخانه‌های دیجیتالی، مشابه شبکه گسترده جهانی است که در عملکرد، سازمان‌دهی و کاربردپذیری، پیشرفت‌های قابل توجهی داشته است.

دسترسی و بازیابی محتوای دیجیتالی و سازمان‌دهی و خدمات کتابخانه دیجیتال،

از جنبه‌های اصلی کتابخانه‌های دیجیتالی هستند. از دیگر نکات مهم درباره کتابخانه‌های دیجیتال، آن است که این دست از کتابخانه‌ها به اسناد و مدارک محدود نشده و مواردی را دربرمی‌گیرند که نمی‌توان آنها را به شکل‌های چاپی نمایش داد و یا منتشر کرد.

از لوازم ایجاد کتابخانه‌های دیجیتالی، می‌توان به نمونه‌های ذیل اشاره کرد:

۱. معماری فنی: از دید فنی، ساخت یک کتابخانه دیجیتالی، نیازمند طراحی پایگاهی است که دارای بانک‌های اطلاعاتی با قابلیت پشتیبانی از فرمت‌های گوناگون، موتور جست‌وجوی قوی و دیگر قابلیت‌هاست. همچنین، مجموعه‌ای از خدمات‌دهنده (سرور)های وب، شبکه‌های محلی و شبکه جهانی، از دیگر بایسته‌های فنی هستند.

۲. دیجیتال‌سازی منابع: از مهم‌ترین بخش‌های کتابخانه‌های دیجیتال، منابع عرضه‌شده در آن است. برای عرضه منابع در این دست کتابخانه‌ها، باید آنها را دیجیتال‌سازی کرد. این کار، از پرهزینه‌ترین و وقت‌گیرترین بخش‌های ایجاد کتابخانه‌های دیجیتال به شمار می‌رود. راه‌های گوناگونی برای دیجیتال‌سازی وجود دارد که از آن جمله می‌توان به تایپ منابع چاپی، اسکن منابع چاپی، خرید منابع دیجیتال و برقراری تفاهم‌نامه با عرضه‌کنندگان منابع رقمی برای دریافت محتواهای ایشان، اشاره کرد.

۳. ایجاد فراداده: برای دسترسی دقیق، سریع و آسان کاربران کتابخانه‌های دیجیتالی به محتوا، فراداده‌هایی به آنها تخصیص داده می‌شود. فراداده در واقع، داده‌ای درباره داده است که از طریق آن کاربر به ماهیت کلی یک بخش از منابع پی می‌برد. از جمله راه‌های ایجاد فراداده، عبارت‌اند از: نمایه‌سازی، فهرست‌نویسی و چکیده‌نویسی.

۴. مالکیت معنوی: یکی از چالش‌های عمده در ایجاد کتابخانه‌های دیجیتال، حفظ مالکیت معنوی آثار عرضه‌شده در این کتابخانه‌هاست.

و سنجی؛ اسناد دیداری و شنیداری. بخشی از این اطلاعات، شامل چکیده و فراداده‌هایی درباره محتوای متن و تنها بخشی از آن، به شکل تمام‌متن است.

شیوه‌های دسترسی کاربران به محتوای پایگاه، از طریق جست‌وجوی پایه و پیشرفته، مرور الفبایی عنوان و دسته‌بندی مواد از دید نوع و قالب آن، انجام می‌شود. امکان جست‌وجو در اجزای گوناگون منابع، مانند: عنوان، پاورقی، سوتیتر، آیه، شعر، متن و پینوشت نیز وجود دارد.

خط‌مشی دسترسی به مواد پایگاه، به این گونه است که مشاهده، تورق و دانلود برای کلیه منابع رایگان بوده و به ثبت‌نام نیاز نیست؛ ولی اگر کاربران بخواهند از قسمت کتابخانه شخصی و اصطلاح‌نامه‌ها استفاده کنند، باید ثبت‌نام کنند. برای مطالعه پایان‌نامه‌ها نیز حتماً باید به محل نگهداری آنها که در کتاب‌شناسی آمده، مراجعه کنند؛ زیرا این مرکز، متن الکترونیکی پایان‌نامه‌ها را در اختیار ندارد. برای استفاده بهینه از کتابخانه دیجیتال، توصیه می‌گردد از مرورگرهای فایرفاکس، موزیلا و گوگل کروم استفاده گردد. کتاب‌ها و مقالات در قالب اچ.تی.ام.ال و پی.دی.اف عرضه می‌شوند و در قالب‌های اچ.تی.ام.ال، فهرست کتاب‌ها به شکل لینک هستند.

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های پایگاه کتابخانه دیجیتال دفتر تبلیغات اسلامی، عرضه محتوای در دسترس‌بندی‌های گوناگون، شامل: مراکز عرضه‌کننده محتوا، نوع مواد دیجیتال و تمام‌متن بودن است. همچنین، وجود امکاناتی چون: ایجاد قفسه شخصی و امکان محدود کردن جست‌وجو به آن نیز از دیگر ویژگی‌های این کتابخانه است. گفتنی است برای ایجاد قفسه شخصی، کاربر باید نخست عضو پایگاه شود.

در این پایگاه، نمایه‌سازی و نیز دسته‌بندی موضوعی محتواها انجام نشده و کاربران تنها از طریق جست‌وجو و مرور الفبایی می‌توانند به محتوای مطلوب دست یابند. منابع دارای متن

کتابخانه‌های دیجیتال، به سبب ویژگی در دسترس بودن برای همه، نامحدود بودن به فضا و زمان خاص، و نیز نشر بسیار سریع و همه‌گیر آن، همواره در معرض بازنشر شدن محتوا قرار دارند؛ به این معنا که کاربران می‌توانند منابع را بدون هیچ زحمت، از یک کتابخانه دیجیتال دریافت نموده، آن را به دیگران عرضه کنند. این امر، سبب نادیده گرفته شدن حقوق صاحبان آثار خواهد شد. از این رو، قوانینی برای چگونگی استفاده از منابع دیجیتالی وضع شده است تا هم حقوق صاحبان آثار حفظ شود و هم کاربران بتوانند به منابع تمام‌متن دسترسی داشته باشند.

۵. نگهداری اشیای دیجیتال: اگرچه مواد دیجیتالی، به مانند کتاب‌ها و منابع فیزیکی نیازمند فضایی برای محافظت نیستند، اما ابزارها و شرایطی خاص برای نگهداری آنها مورد نیاز است. از مهم‌ترین کارها در کتابخانه‌های دیجیتال، نگهداری از اشیای دیجیتال و در دسترس قرار دادن مدام آنهاست. مسئله واقعی، کهنگی فناورانه است و نگهداری اطلاعات دیجیتالی، یعنی استفاده همیشگی از راه‌حل‌های فنی جدید.

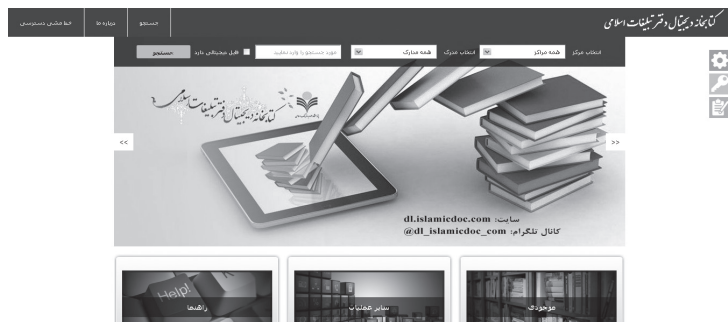
کتابخانه‌های دیجیتال وابسته به حوزه

کتابخانه‌های دیجیتالی که وابسته به حوزه علمیه یا مراکز حوزوی‌اند، بسیار اندک‌اند و همین تعداد اندک نیز محتوایی درخور نام حوزه و نیازمندی‌های طلاب و پژوهشگران حوزوی ندارند.

در ادامه، مهم‌ترین کتابخانه‌های دیجیتالی که به شکل رسمی منتسب به حوزه علمیه‌اند یا یکی از مراکز وابسته به حوزه آن را ایجاد کرده‌اند، مورد بررسی قرار گرفته است:

۱. کتابخانه دیجیتال دفتر تبلیغات اسلامی

<http://dl.islamicdoc.com>

این پایگاه، وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه است که در آن اطلاعات مراکز گوناگون وابسته به آن دفتر، مانند: مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، بوستان کتاب قم، ره توشه راهیان نور، مرکز احیای آثار اسلامی و مرکز اهل بیت (علیهم السلام) عرضه می‌شود.

اطلاعات عرضه شده در این پایگاه عبارت‌اند از: اطلاعات کتاب‌شناسی پایان‌نامه‌های حوزوی، دانشگاهی و لاتین؛ کتاب‌ها و مقالات فارسی، عربی و لاتین؛ نسخ خطی

کامل نیز در قیاس با کل محتوای پایگاه، حجم بالایی ندارد. منابع تمام‌متن دارای تصویر، از کتاب چاپی نیستند. از این‌رو، کاربران کمتر می‌توانند به صحت و اتقان متن و محتوای کتاب‌ها اعتماد کنند. پشتیبانی نکردن رابط کاربری پایگاه از زبان‌های دیگر، با توجه به وجود متونی به زبان عربی و انگلیسی نیز از دیگر کاستی‌های پایگاه به شمار می‌رود.

۲. کتابخانه دیجیتال حوزه علمیه خراسان

<http://lib.hozehkh.com/faces/home.jspx>

این کتابخانه، عرضه‌کننده محتوای موجود در مراکز حوزوی استان خراسان رضوی است. در این پایگاه، مواد دیجیتالی از گونه‌های مختلف متنی شامل: پایان‌نامه، کتاب، مقاله، نسخ خطی و سنگی و اسناد جغرافیایی عرضه می‌شود.

کتاب‌ها، مقالات و نسخ خطی در قالب پی‌دی‌اف عرضه می‌شوند و دستیابی به محتوای کتابخانه از طریق جست‌وجو و مرور الفبایی و نیز از طریق مرور دسته‌بندی‌های محتوا و مواد پایگاه انجام می‌شود.

موارد ذیل از مهم‌ترین ویژگی‌های این پایگاه است:

- دسته‌بندی محتوای پایگاه بر پایه مراکز وابسته به حوزه علمیه خراسان؛
- دسته‌بندی محتوای پایگاه بر پایه نوع مواد دیجیتالی؛
- دسته‌بندی منابع پایگاه بر پایه زبان محتوا؛
- امکان انجام جست‌وجوی پایه و پیشرفته؛
- امکان ایجاد قفسه شخصی؛
- صفحات رابط کاربری ساده؛
- امکان دسترسی سریع به منابع دارای متن کامل.

اما کاستی‌های پایگاه به شرح ذیل است:

- نداشتن تصویر منابع؛
- کمبود منابع تمام‌متن؛
- نداشتن رابط کاربری به زبان‌های دیگر.

۳. کتابخانه مدرسه اسلامی فقاقت

<http://lib.eshia.ir>

این کتابخانه، وابسته به مدرسه فقاقت است و در موضوعات گوناگون همچون: فقه و اصول، علوم حدیث، قرآن، عقاید، سیره و فرق اسلامی به عرضه منابع می‌پردازد. افزون بر دسته‌بندی موضوعی، دسته‌بندی‌های دیگری مانند: کتابخانه تصویری، کتابخانه اهل سنت و کتابخانه تصویری اهل سنت نیز در اختیار کاربر است.

در این کتابخانه دیجیتال، امکان مطالعه برخط کتاب و نیز امکان دریافت منابع در قالب پی‌دی‌اف وجود دارد. همچنین، امکان مطالعه تصویر برخی از کتاب‌ها نیز وجود دارد.

محتوای پایگاه شامل: کتاب، مقالات نشریات و رسائل علمیه است. برای دستیابی به محتوای پایگاه، کاربران می‌توانند از طریق جست‌وجوی پایه و پیشرفته، موضوع، عنوان و پدیدآور مورد نظر را بیابند. همچنین، از طریق مرور دسته‌بندی‌های موجود در پایگاه نیز می‌توان به محتوای دلخواه دست یافت.

۴. پایگاه کتابخانه دیجیتال منابع اسلامی

<http://www.fa.islamic-sources.com>

پایگاه اینترنتی منابع اسلامی، پایگاهی است فراگیر که به جمع‌آوری، ساماندهی و ارائه منابع اسلامی می‌پردازد. در این پایگاه، کتاب و مقاله

به نظر می‌رسد، با توجه به نیاز فضای مجازی به محتواهای معتبر و اصیل اسلامی و نیز رواج پژوهش‌های مبتنی بر مواد دیجیتالی، توسعه محتوایی و نیز فنی پایگاه‌های کتابخانه‌ها دیجیتال، از ضروریات کارهای حوزه‌های علمیه کشور باشد

نشریات در موضوعاتی چون: قرآن کریم، علوم قرآن، علوم حدیث، علوم عقلی، علوم طبیعی، علوم اجتماعی، علوم استنباطی، ادبیات اسلامی، فرهنگ و هنر، تاریخ و سایر موضوعات در اختیار کاربر قرار داده می‌شود.

کاربر با انتخاب هر منبع، اطلاعاتی درباره آن و نیز اطلاعات کتاب‌شناسی کتاب را ملاحظه می‌کند و می‌تواند متن کامل محتوای دلخواه را نیز در قالب پی‌دی‌اف دریافت نماید. دسته‌بندی محتوای پایگاه بر پایه نوع منابع، دسته‌بندی موضوعی و عرضه درختی ریزموضوعات و موضوعات فرعی، از ویژگی‌های این پایگاه به شمار می‌رود.

۵. کتابخانه تخصصی حج

<http://lib.hajj.ir/View/fa/Default>

کتابخانه دیجیتالی تخصصی حج، وابسته به حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت است. این کتابخانه، در موضوعات: حج در قرآن و حدیث، فلسفه و اسرار حج و زیارت، اخلاق و آداب حج و زیارت، فقه و مناسک حج، تاریخ و جغرافیای اماکن زیارتی، سفرنامه و خاطره‌نگاری، مطالعات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، راهنمای کارگزاران، گزارش حج‌گزاری ایرانیان، ادبیات و هنر، وهابیت‌شناسی و پاسخ به شبهات، شیعه‌شناسی - امام‌شناسی، شخصیت‌شناسی، درسنامه‌ها متون آموزشی، مرجع، مجموعه مقالات، ادعیه، زیارت‌نامه‌ها و راهنماها، نشریات، منابع فقهی - حدیثی، به عرضه کتاب می‌پردازد.

در این پایگاه، افزون بر کتاب، مواد دیجیتالی دیگر، مانند صوت، فیلم و عکس نیز در اختیار کاربران قرار داد. متن کتاب‌ها در قالب: «پی‌دی‌اف»، «چ.تی.ام.ال»، و «ئی‌پاپ» قابل دریافت است.

از راه‌های دستیابی به محتوای پایگاه، جست‌وجوی ساده و پیشرفته و نیز دستیابی از طریق دسته‌بندی‌های موضوعی و فهرست الفبایی عناوین کتاب‌هاست. عرضه تصاویر منابع، دسته‌بندی موضوعی، جست‌وجوی پیشرفته و دسته‌بندی منابع بر پایه نوع سند، از ویژگی‌های این پایگاه است.

نتیجه

با توجه به اینکه حوزه‌های علمیه از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان محتوا در حوزه علوم اسلامی و انسانی به شمار می‌روند و در زمینه نشر کتاب چاپی نیز از پیشگامان اند، اما کتابخانه‌های دیجیتالی که در خور جایگاهشان در علم باشد، ایجاد و راه‌اندازی

نکرده‌اند. کتابخانه‌هایی که پیش‌تر بررسی شدند، از دید محتوا، قابلیت‌های پژوهشی و ابزارهای دسترسی، و هم از نظر طراحی و برنامه‌نویسی پایگاه، قوت و استحکامی نداشتند. در پایگاه‌های بررسی شده مسائلی مانند: استانداردهای دسترسی‌پذیری، کاربردپذیری، تجربه کاربری و بازیابی دقیق جامع، به‌خوبی و در حد کمال رعایت نشده بودند.

به نظر می‌رسد، با توجه به نیاز فضای مجازی به محتواهای معتبر و اصیل اسلامی و نیز رواج پژوهش‌های مبتنی بر مواد دیجیتالی، توسعه محتوایی و نیز فنی پایگاه‌های کتابخانه‌ها دیجیتالی، از ضروریات کارهای حوزه‌های علمیه کشور باشد. برای ایجاد کتابخانه دیجیتالی مطلوب، عرضه منابعی معتبر و نسخه‌های تصویری از متون چاپ‌شده، بر اتقان آن خواهد افزود و توجه به استانداردهای دسترسی‌پذیری، کاربردپذیری و بازیابی، دسترسی جامع به محتوا و یافتن دقیق اطلاعات موجود در کتابخانه دیجیتالی را در پی خواهد داشت. همچنین، طراحی رابط کاربری ساده و در عین حال، ارائه قابلیت‌ها و امکانات درخور محققان، بر بهره‌وری کتابخانه‌های دیجیتالی می‌افزاید.

منابع:

۱. (دسترسی در: ۱۰/۲۰/۱۳۹۵): «خط‌مشی دسترسی».

کتابخانه دیجیتالی دفتر تبلیغات اسلامی:

<http://dl.islamicdoc.com/site/privacy>

۲. کیلیوند، گری. «کتابخانه‌های دیجیتالی». تحقیقات

اطلاعات‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی. ۳۲. (۱۳۷۸): ۳۳ -

۴۲. ■